

پارتیان

اووه البروک

ترجمه

شاهین آریامنش

به نام خداوند جان آفرین

پارتیان

دکتر اووه البروک

ترجمہ

دکتر شاہین آریامنش

۱۴۰۰

سرشناسه	: البربروک، اووه	Uwe Ellerbrock
عنوان و نام پدید آور	: پارتیان / اووه البربروک؛ ترجمه شاهین آریامنش؛ [برای] پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، مرکز معرفی فرهنگی.	
مشخصات نشر	: تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۴۰۰.	
مشخصات ظاهری	: ۴۱۹ ص.: مصور.	
شابک	: ۹۷۸-۶۲۲-۵۶۸۴-۰۸-۹ رپال: ۱۶۰۰۰۰	
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا	
یادداشت	: عنوان اصلی: Parther - die vergessene Grossmacht, 2021.	
یادداشت	: کتاب حاضر از متن انگلیسی با عنوان The Parthians: the forgotten empire به فارسی برگردانده شده است.	
یادداشت	: کتابنامه: ص. [۳۷۹] - ۴۰۰.	
موضوع	: ایران -- تاریخ -- اشکانیان، ۲۴۹ ق.م. - ۲۲۶ م.	Iran -- History -- Parthians, 249 B. C.- 226 A. D.
موضوع	: پارتها - تاریخ	Parthians -- History
موضوع	: هنر اشکانی	Art, Parthian
شناسه افزوده	: آریامنش، شاهین، ۱۳۶۳ - ، مترجم	
شناسه افزوده	: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری. مرکز معرفی فرهنگی	
شناسه افزوده	:	Research Institute of Cultural Heritage & Tourism
شناسه افزوده	: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری	
رده بندی کنگره	: DSR۳۳۳	
رده بندی دیویی	: ۰۲/۹۵۵	
شماره کتابشناسی ملی	: ۸۷۴۳۵۰۶	
اطلاعات رکورد کتابشناسی	: فیبا	

مرکز معرفی فرهنگی

پارتیان

نوشته اووه البربروک

ترجمه شاهین آریامنش

چاپ و صحافی: ایران کهن

شمارگان: ۱۱۰۰ نسخه

چاپ نخست: ۱۴۰۰

بها: ۱۶۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۵۶۸۴-۰۸-۹

تصویر جلد: چهره مردی که از نسا یافت شده است. این چهره شاید مهرداد یکم پادشاه اشکانی است.

ناشر: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

تمام حقوق برای ناشر محفوظ است.

نشانی: تهران، خیابان امام خمینی، ابتدای خیابان سی تیر، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

تلفن: ۰۲۱-۶۶۷۳۶۴۵۲-۶۰ دورنگار: ۰۲۱-۶۶۷۳۶۷۸۸

تارنما: www.richt.ir رایانامه: ccp@richt.ir

فروشگاه الکترونیک کتاب: www.richtbook.ir

به همسرم اینگرید

بنی آدم اعضای یکدیگرند که در آفرینش ز یک گوهرند
چو عضوی به درد آورد روزگار دگر عضوها را نماند قرار
تو کز محنت دیگران بی غمی نشاید که نامت نهند آدمی
سعدی شیرازی شاعر ایران
(حدود ۱۲۰۹-۱۲۹۱ میلادی)^۱

^۱ این بیت پرآوازه سعدی بر فرش‌های بافته شده است که دیوار سازمان ملل در نیویورک را آراسته است.

فهرست

.....	سخن ناشر	۲۳
.....	یادداشت مترجم	۲۵
.....	پیشگفتار نویسنده	۲۷
.....	۱ شاهنشاهی پارت، رویکرد نخست	۲۹
.....	۱-۱ منابع مستند از دل جهان پارتی	۳۲
.....	۱-۲ منابع ادبی یونانی و رومی و چینی	۳۴
.....	۱-۳ منابع باستانی: حقیقت‌های تاریخی یا تصویرهای تحریف‌شده؟	۳۷
.....	۱-۴ پارتیان: کوچ‌نشینان - هلنیان - ایرانیان؟	۳۹
.....	۱-۵ جغرافیای شاهنشاهی پارتی	۴۱
.....	۲ تاریخ شاهنشاهی‌های بزرگ در ایران	۴۳
.....	۱-۲ شاهنشاهی ایلام	۴۳
.....	۲-۲ مادان و پارسیان	۴۵
.....	۲-۳ شاهنشاهی هخامنشی	۴۶
.....	۲-۴ اسکندر بزرگ (۳۵۶-۳۲۳ پم)، دوره هلنی	۴۸
.....	۲-۵ شاهنشاهی سلوکی	۵۱
.....	۳ تاریخ شاهنشاهی پارت	۵۳
.....	۳-۱ مرحله ۱: از دولت خراجگزار سلوکی تا شاهنشاهی پارتی: از ارشک یکم تا فرهاد یکم (حدود ۲۴۷-۱۶۵ پم)	۵۶
.....	۳-۱-۱ ارشک یکم (حدود ۲۴۷-۲۱۱ پم)	۶۰
.....	۳-۱-۲ ارشک دوم (حدود ۲۱۱-۱۹۱ پم)	۶۱
.....	۳-۱-۳ فریابت (حدود ۱۹۱-۱۷۶ پم)	۶۱
.....	۳-۱-۴ فرهاد یکم (حدود ۱۶۸-۱۶۴ پم)	۶۲
.....	۳-۲ مرحله دوم: گسترش شاهنشاهی پارت: از مهرداد یکم تا داریوش ماد آتروپاتن (حدود ۱۶۵-۷۰ پم)	۶۳
.....	۳-۲-۱ مهرداد یکم (حدود ۱۶۵/۱۶۴-۱۳۲ پم)	۶۶

- ۲-۲-۳ فرهاد دوم (حدود ۱۳۲-۱۲۷ پم) ۶۸
- ۳-۲-۳ ضرب در روزگار فترت پادشاهی (حدود ۱۲۷ پم) ۶۹
- ۴-۲-۳ اردوان یکم (حدود ۱۲۷-۱۲۳) - ارشک دهم (حدود ۱۲۲-۱۲۱) ۶۹
- ۵-۲-۳ مهرداد دوم (حدود ۹۱-۱۲۱ پم) ۷۰
- ۶-۲-۳ گودرز یکم (حدود ۸۷-۹۱ پم) ۷۲
- دوره تاریک پارت (حدود ۹۰-۵۷ پم) ۷۳
- ۷-۲-۳ اُرد یکم (حدود ۸۰-۹۰) ۷۳
- ۸-۲-۳ پادشاه ناشناخته یکم (حدود ۸۰ پم) و پادشاه ناشناخته دوم (حدود ۸۰-۷۰ پم) ۷۳
- ۹-۲-۳ سستروک (حدود ۹۲/۹۳-حدود ۶۸/۶۹ پم) ۷۴
- ۱۰-۲-۳ داربوش (؟) ماد آتروپاتن (حدود ۷۰ پم) ۷۴
- ۳-۳ مرحله ۳: پارت قدرتی بزرگ: از فرهاد سوم تا وین دوم (حدود ۷۰ پم-حدود ۵۱ م) ۷۴
- ۱-۳-۳ فرهاد سوم (حدود ۷۰-۵۷ پم) ۷۹
- ۲-۳-۳ مهرداد سوم (حدود ۵۴-۵۷ پم) ۸۰
- ۳-۳-۳ اُرد دوم (۵۷-۳۸ پم) ۸۱
- ۴-۳-۳ پاکر یکم (حدود ۳۹ پم) ۸۳
- ۵-۳-۳ فرهاد چهارم (حدود ۲-۳۸ پم) ۸۳
- ۶-۳-۳ شهبانو موزا و فرهادک (حدود ۲ پم-۴ م) ۸۵
- ۷-۳-۳ تیرداد یکم (حدود ۲۶-۲۹ پم) ۸۸
- ۸-۳-۳ اُرد سوم (حدود ۶ م) ۸۹
- ۹-۳-۳ وین یکم (حدود ۸-۱۲ م) ۹۰
- ۱۰-۳-۳ اردوان دوم (حدود ۱۰-۳۸ م) ۹۰
- ۱۱-۳-۳ تیرداد دوم (حدود ۳۵-۳۶ م) ۹۲
- ۱۲-۳-۳ وردان یکم (حدود ۴۰-۴۵ م) و گودرز دوم (حدود ۴۰-۵۱ م) ۹۳
- ۱۳-۳-۳ گودرز دوم (حدود ۴۰-۵۱ م) ۹۴
- ۱۴-۳-۳ وین دوم (حدود ۵۱ م) ۹۵
- ۴-۳ مرحله ۴: مرحله‌های ثبات - آشفتنگی داخلی - افول شاهنشاهی پارت: از بلاش یکم (حدود ۷۹-۵۱ م) تا اردوان چهارم (حدود ۲۱۶-۲۲۴ م) ۹۵
- بلاش یکم تا پاکر دوم (۵۰/۵۱-۸۱/۸۲ م) اطلاعات کلی ۱۰۱
- ۱-۴-۳ بلاش یکم (حدود ۵۱/۵۰-۷۹ م) ۱۰۱

- ۳-۴-۲ پسر وردان (حدود ۵۵-۵۸ م) = وردان دوم (سلوود)..... ۱۰۳
- ۳-۴-۳ بلاش دوم (براساس فهرست سلوود، اما وجود ندارد)..... ۱۰۴
- ۳-۴-۴ پاکر دوم (حدود ۷۵-۱۱۰ م)..... ۱۰۴
- ۳-۴-۵ اردوان سوم (حدود ۸۰-۸۱ م)..... ۱۰۵
- ۳-۴-۶ بلاش سوم (حدود ۱۰۵-۱۴۷ م)..... ۱۰۶
- ۳-۴-۷ خسرو یکم (حدود ۱۰۹-۱۲۹ م)..... ۱۰۶
- ۳-۴-۸ پارتاماسپاتس (حدود ۱۱۶ م)..... ۱۰۸
- ۳-۴-۹ مهرداد چهارم (حدود ۱۲۹-۱۴۰ م)..... ۱۰۸
- ۳-۴-۱۰ پادشاه ناشناخته سوم (حدود ۱۴۰ م)..... ۱۰۸
- ۳-۴-۱۱ بلاش چهارم (حدود ۱۴۷-۱۹۱ م)..... ۱۰۸
- ۳-۴-۱۲ خسرو دوم (حدود ۱۹۰ م)..... ۱۰۹
- ۳-۴-۱۳ بلاش پنجم (حدود ۱۹۱-۲۰۸ م)..... ۱۱۰
- ۳-۴-۱۴ بلاش ششم (حدود ۲۰۸-۲۲۸ م)..... ۱۱۱
- ۳-۴-۱۵ اردوان چهارم (حدود ۲۱۶-۲۲۴ م)..... ۱۱۱
- ۳-۴-۱۶ تیرداد سوم (حدود ۲۱۶-۲۲۴ م؟)..... ۱۱۲
- ۳-۵ اردشیر یکم و شاهنشاهی تازه بنیاد ساسانی..... ۱۱۲
- ۳-۶ پایان شاهنشاهی پارت، دلایل سرنگونی..... ۱۱۳
- ۴ | ساختار شاهنشاهی پارت..... ۱۱۵
- ۴-۱ شاه..... ۱۱۶
- ۴-۱-۱ تصویر فرمانروا به عنوان عامل تبلیغاتی..... ۱۱۸
- ۴-۱-۲ تصویر شاه، شمایل نگاری در سکه های پارتی..... ۱۱۸
- ۴-۱-۳ اعطای نشان پادشاهان..... ۱۲۴
- ۴-۱-۴ آیین نیاکانی پادشاهان پارت، آیا پادشاهان همچون خدایان پرستیده می شدند؟..... ۱۲۸
- ۴-۲ بلندپایگان..... ۱۲۹
- ۴-۳ ارتش پارت، ارتش آماده، خدنگ پارتی..... ۱۳۰
- ۴-۳-۱ راهبردهای نبرد، سواره نظام سبک، سواران زره پوش، فیل ها..... ۱۳۲
- ۴-۳-۲ جنگ افزار، تصویر جنگ افزار، یافته های جنگ افزارهای واقعی..... ۱۳۷
- ۴-۳-۳ لژیونرهای پارتی در خدمت روم، سربازان پارتی در راین؟..... ۱۴۳
- ۴-۴ ساختار اداری شاهنشاهی..... ۱۴۶

- ۴-۱-۴ زبان پارتی و همسان‌سازی ساختار اداری در شاهنشاهی..... ۱۴۷
- ۴-۵-۵ شهبانوان پارتی و ازدواج سیاسی..... ۱۴۸
- ۴-۵-۱ جامهٔ بانوان/خدا بانوان نقش شده بر سکه‌ها..... ۱۵۱
- ۵ | دولت‌های خراجگزار و پادشاهی‌های زیر فرمان پارتیان..... ۱۵۳
- ۵-۱-۱ پادشاهی اسروئن..... ۱۵۴
- ۵-۲-۲ پادشاهی کُماژن..... ۱۵۵
- ۵-۳-۳ کردوئه..... ۱۵۸
- ۵-۴-۴ آدیابن و ماد آتروپاتن..... ۱۵۸
- ۵-۵-۵ خاراکن..... ۱۶۱
- ۵-۶-۶ الیمایی..... ۱۶۳
- ۵-۷-۷ پارس..... ۱۶۵
- ۵-۸-۸ پادشاهی هترا..... ۱۶۶
- ۶ | شاهنشاهی پارت و مردمان اوراسیا..... ۱۶۹
- ۶-۱-۱ کوچ مردمی از چین به سوی مرزهای شرقی پارت، ساخت دیوار بزرگ و تأثیر آن تا شاهنشاهی پارتی..... ۱۷۰
- ۶-۲-۲ سکا..... ۱۷۱
- ۶-۲-۱ منطقهٔ سکاروک..... ۱۷۳
- ۶-۳-۳ سرمتیان..... ۱۷۳
- ۶-۴-۴ پادشاهی یونانی بلخی..... ۱۷۴
- ۶-۵-۵ پادشاهی هندی یونانی..... ۱۷۶
- ۶-۶-۶ پادشاهی هندی سکایی سکایان..... ۱۷۷
- ۶-۷-۷ پادشاهی هندی پارتی..... ۱۷۸
- ۶-۸-۸ شاهنشاهی کوشان..... ۱۷۹
- ۷ | شهرها و معماری شاهنشاهی پارت..... ۱۸۱
- ۷-۱-۱ ساختار و معماری شهرها..... ۱۸۱
- ۷-۱-۱-۱ شهرهای گرد..... ۱۸۲
- ۷-۱-۲ ایوان..... ۱۸۲
- ۷-۱-۳ گنبد..... ۱۸۳
- ۷-۱-۴ فن و تزئینات گچ‌بری..... ۱۸۴

- ۲-۷ شهرهای میهن پارتیان و ایران ۱۸۶
- ۱-۲-۷ نسا ۱۸۶
- ۲-۲-۷ مرو ۱۹۴
- ۳-۲-۷ هرات ۱۹۶
- ۴-۲-۷ شهر قومس (هکاتم پیلوس) ۱۹۶
- ۵-۲-۷ ری ۱۹۶
- ۶-۲-۷ هگمتانه ۱۹۷
- ۷-۲-۷ شوش ۱۹۸
- ۳-۷ شهرهای سوریه و میان رودان ۱۹۹
- ۱-۳-۷ سلوکیه دجله ۲۰۰
- ۲-۳-۷ تیسفون ۲۰۲
- ۳-۳-۷ دورا و روپوس ۲۰۴
- ۴-۳-۷ هترا ۲۰۹
- ۵-۳-۷ پالمیرا ۲۱۷
- ۸ | بازرگانی و دادوستد در شاهنشاهی پارت ۲۲۱
- ۱-۸ سکه‌های پارتی و تبارنامه پادشاهان پارتی، اطلاعات اولیه ۲۲۴
- ۱-۱-۸ فهرست‌بندی سکه‌های پارتی براساس دیدگاه سلوود و آثار ۲۲۵
- ۲-۱-۸ واحدهای پارتی ۲۳۱
- ۳-۱-۸ ارزش پول پارتی ۲۳۳
- ۴-۱-۸ ضربخانه ۲۳۴
- ۵-۱-۸ نوشته‌های سکه‌ها ۲۳۵
- ۲-۸ کانسارها، استخراج ۲۳۹
- ۳-۸ کشاورزی در پارت ۲۴۰
- ۴-۸ می و بازرگانی ۲۴۱
- ۵-۸ مدیریت آب، کاریزها در پارت ۲۴۳
- ۶-۸ دامداری در میان پارتیان ۲۴۴
- ۷-۸ بازارهای پارتی ۲۴۶
- ۹ | نگاهی به زندگی اجتماعی در پارت ۲۴۷
- ۱-۹ زبان پارتیان ۲۴۷

- ۲-۹ ادبیات پارتی، رزم‌نامه‌ای با قهرمانان..... ۲۵۰
- ۱-۲-۹ سرود مروارید..... ۲۵۰
- ۲-۲-۹ داستان ویس و رامین..... ۲۵۲
- ۳-۲-۹ شاهنامه، افسانه‌های قهرمانانه..... ۲۵۳
- ۴-۲-۹ ادبیات پارتی و اروپا..... ۲۵۴
- ۳-۹ برابری مردان و بانوان - زنان و قانون- دارای..... ۲۵۵
- ۴-۹ آموزش..... ۲۵۶
- ۵-۹ بردگان و اسیران جنگی..... ۲۵۷
- ۶-۹ موسیقی پارتیان..... ۲۵۹
- ۷-۹ دانش پزشکی در زمان پارتی..... ۲۶۱
- ۸-۹ وضعیت زندگی، درآمد، پرداخت دستمرد..... ۲۶۴
- ۹-۹ آشپزخانه پارتیان: دستور آشپزی مرغ به شیوه پارتی..... ۲۶۵
- ۱۰-۹ جامه‌های پارتی: کندیس، کلامیس، تونیک و شلوار..... ۲۶۷
- ۱-۱۰-۹ کندیس..... ۲۶۷
- ۲-۱۰-۹ کلامیس..... ۲۶۸
- ۳-۱۰-۹ تونیک و شلوار پارتی..... ۲۷۱
- ۴-۱۰-۹ بانوان: زیبایی و جامه: پیلوس/ همتیون/ کیتون..... ۲۷۲
- ۱۱-۹ اخترشناسی، سالنما..... ۲۷۵
- ۱-۱۱-۹ سالنمای سلوکی..... ۲۷۸
- ۲-۱۱-۹ سالنمای پارتی..... ۲۷۸
- ۳-۱۱-۹ سالنمای زردشتی..... ۲۷۹
- ۴-۱۱-۹ تاریخ سال و ماه بر سکه‌های پارتی..... ۲۸۰
- ۵-۱۱-۹ سکه‌هایی با سال/ماه‌های کبیسه (EMBOAIMOY)..... ۲۸۱
- ۶-۱۱-۹ تبدیل دوره سلوکی به دوره دیونیزی یا دوران مشترک..... ۲۸۲
- ۷-۱۱-۹ تبدیل دوره پارتی به دوره دیونیزی یا دوران مشترک..... ۲۸۳
- ۱۰ | هنر پارتی: هنر در پادشاهی اشکانی..... ۲۸۵
- ۱-۱۰ هنر نسا، نکوک‌ها، تندیس‌ها..... ۲۸۷
- ۱-۱۰ اورنگ پادشاهان پارتی..... ۲۹۳
- ۲-۱-۱۰ تندیس‌های کوچک نسا..... ۲۹۳

- ۱۰-۲ نقش برجسته‌ها..... ۲۹۵
- ۱۰-۳ نقش برجسته‌های سنگی..... ۲۹۸
- ۱۰-۴ نقاشی دیواری، دیوارنگاره..... ۳۰۵
- ۱۰-۶ تندیس‌ها..... ۳۰۷
- ۱۰-۶ جواهرات: گردنبند، گوشواره، سگک کمر بند و دیگر هنرها..... ۳۰۸
- ۱۰-۷ ظرف‌های پارتی، کاسه‌ها و شیشه..... ۳۱۰
- ۱۱ | دین در شاهنشاهی پارتی..... ۳۲۷
- ۱۱-۱ مروری بر آیین زردشتی و اوستا..... ۳۲۷
- ۱۱-۱-۱ مفهوم دینی آیین زردشتی..... ۳۳۰
- ۱۱-۱-۲ مغ، روحانیان مادی، خردمندان شرق..... ۳۳۱
- ۱۱-۳ دین زردشتی در دوره هخامنشی..... ۳۳۳
- ۱۱-۴ اشاره به آیینی زردشتی پارتیان..... ۳۳۴
- ۱۱-۵ میثرا..... ۳۳۷
- ۱۱-۶ اناهیتا..... ۳۳۹
- ۱۱-۷ نانا، نانایا..... ۳۴۱
- ۱۱-۸ آردوچسکو (= اشی)..... ۳۴۱
- ۱۱-۹ ورثرغنه-هرکول..... ۳۴۳
- ۱۱-۱۰ خورنه..... ۳۴۶
- ۱۱-۱۱ سپندینه آتش زردشتیان، یافته‌های باستان‌شناختی..... ۳۴۷
- ۱۱-۱۲ آیین آتش: شواهد باستان‌شناختی از شاهنشاهی پارتی..... ۳۴۹
- ۱۱-۱۳ آیین تدفین زردشتیان..... ۳۵۱
- ۱۱-۱۴ تدفین در دوره پارتی..... ۳۵۲
- ۱۱-۲ شمایل‌نگاری سکه‌های پارتی، زمینه‌های باورهای زردشتی..... ۳۵۷
- ۱۱-۲-۱ خدایان بر سکه‌های پارتی..... ۳۵۸
- ۱۱-۲-۲ مرحله ۱: ارشک یکم تا فرهاد یکم (حدود ۲۴۷-۱۷۱ پ.م)..... ۳۵۸
- ۱۱-۲-۳ مرحله ۲: مهرداد یکم تا فرهاد سوم (حدود ۱۶۵-۷۰ پ.م)..... ۳۶۲
- ۱۱-۲-۴ مرحله ۳: فرهاد سوم تا وزن دوم (حدود ۷۰ پ.م-۵۱ م)..... ۳۶۴
- ۱۱-۲-۵ مرحله ۴: بلاش یکم تا اردوان چهارم (حدود ۵۱ م تا پایان شاهنشاهی پارتی در ۲۲۴ م)..... ۳۶۷

- ۳۶۸ ۱۱-۲-۶ کتیبه‌هایی با لقب‌های خدایی.
- ۳۶۸ ۱۱-۲-۷ دگرگونی از توخه هلنیستی به توخه پارتی.
- ۳۶۹ ۱۱-۲-۸ خدایان در جامه هلنیستی، خدایان پارتی؟
- ۳۷۰ ۱۱-۲-۹ توخه پارتی، کدام ایزدبانوی زردشتی به نمایش درآمده است؟
- ۳۷۱ ۱۱-۲-۱۰ چکیده: آیین زردشتی در میان پارتیان.
- ۳۷۱ ۱۱-۳-۱ آیین مانی، دینی با خاستگاه پارتی.
- ۳۷۳ ۱۱-۴-۱ میترایسم، آیین میتراس.
- ۳۷۴ ۱۱-۵-۱ یهودیت در پارت.
- ۳۷۶ ۱۱-۶-۱ مسیحیت در پارت: تبلیغ توماس حواری.
- ۳۷۹ کتاب‌نامه.
- ۴۰۳ نمایه.

فهرست تصویرها

- ۲۸ شهزاده شمی، تندیس مفرغی، موزه ملی ایران، تهران.
- ۳۰ تصویر ۱-۱. شاهنشاهی پارت، حدود ۱۱۴ میلادی.
- ۳۸ تصویر ۱-۲. یادمان پارتیان. حدود ۱۶۹ میلادی.
- ۴۴ تصویر ۱-۲. زیگورات چغازنبیل نزدیک شهر شوش ایران.
- ۴۸ تصویر ۲-۲. تخت جمشید، کاخ شاهی، آپادانا، هیئت بلخی.
- ۴۹ تصویر ۲-۳. تخت جمشید، نمایی باز از این محوطه باستان‌شناختی.
- ۵۰ تصویر ۲-۴. تابوت به اصطلاح اسکندر.
- ۷۰ تصویر ۳-۱ الف + ب. مهرداد دوم، AR چهاردرهمی.
- ۷۲ تصویر ۳-۲ الف + ب. مهرداد دوم، درهم.
- ۸۲ تصویر ۳-۳ اُرد دوم. ارد دوم، درهم.
- ۸۶ تصویر ۳-۴. امپراتور آگوستوس.
- ۸۷ تصویر ۳-۵. فرهاد چهارم، AR چهاردرهمی.
- ۸۸ تصویر ۳-۶. شهبانو موزا و فرهادک، AR، درهم.
- ۹۱ تصویر ۳-۷. نامه اردوان دوم به شهر شوش.
- ۱۱۰ تصویر ۳-۸. بلاش پنجم، درهم سیمین.

- تصویر ۴-۱ الف + ب. ارشک دوم، AR درهم ۱۱۸
- تصویر ۴-۲ الف + ب. مهرداد دوم، AR درهم ۱۱۹
- تصویر ۴-۳ الف + ب. مهرداد دوم، AR درهم ۱۱۹
- تصویر ۴-۴ الف + ب. مهرداد یکم، AR درهم ۱۲۱
- تصویر ۴-۵ الف + ب. مهرداد یکم، AR درهم ۱۲۲
- تصویر ۴-۶ الف + ب. بلاش یکم ۱۲۲
- تصویر ۴-۷. جزئیات سکه فرهاد دوم ۱۲۳
- تصویر ۴-۸ الف + ب. ارد دوم ۱۲۴
- تصویر ۴-۹. جزئیات سکه مهرداد یکم ۱۲۵
- تصویر ۴-۱۰. اردشیر از اهوره مزدا (نشسته بر اسب سمت راست) نشان دریافت می‌کند ۱۲۶
- تصویر ۴-۱۱ الف + ب. فرهاد چهارم ۱۲۷
- تصویر ۴-۱۲ الف + ب. فرهاد سوم ۱۲۷
- تصویر ۴-۱۳ الف + ب. پاکرد دوم ۱۲۹
- تصویر ۴-۱۴. سوار زره پوش، نقاشی دیواری دورااروپوس ۱۳۴
- تصویر ۴-۱۵. سوار زره پوش سرمتی ۱۳۵
- تصویر ۴-۱۶. سواره پارتی با نیزه. نقش برجسته گودرز در بیستون، ایران ۱۳۵
- تصویر ۴-۱۷. کمان ترکیبی نامتقارن سکایی، جزئیات سکه مهرداد دوم ۱۳۶
- تصویر ۴-۱۸. کماندار پارتی سوار بر اسب ۱۳۷
- تصویر ۴-۱۹. متوپ، سفال، حدود سده دوم-یکم پم، نسا در ترکمنستان ۱۳۹
- تصویر ۴-۲۰ الف + ب. فرهادک، AR چهاردرهمی ۱۳۹
- تصویر ۴-۲۱. نقش برجسته آنتیوخوس یکم تتوس ۱۴۰
- تصویر ۴-۲۲. شهزاده شمی ۱۴۰
- تصویر ۴-۲۳. پاکرد دوم ۱۴۱
- تصویر ۴-۲۴. بقایای تزیینات یک سپر که هنگام کاوش‌های نسا یافت شد ۱۴۱
- تصویر ۴-۲۵. مهرداد یکم کالینیکوس، شاه کمازن با شمشیری بلند ۱۴۲
- تصویر ۴-۲۶. شمشیر بلند پارتی ۱۴۳
- تصویر ۴-۲۷. مهرداد دوم، AR چهاردرهمی ۱۵۰
- تصویر ۴-۲۸. جزئیات چهاردرهمی گودرز دوم ۱۵۲
- تصویر ۵-۱. دولت‌های خراجگزار و پادشاهی‌ها و استان‌ها و شهرها در غرب شاهنشاهی پارتی ۱۵۴

- تصویر ۲-۵. کوه نمرو، کُماژن ۱۵۷
- تصویر ۳-۵. کوه نمرو، کُماژن ۱۵۷
- تصویر ۱-۶. پارتیان و شاهنشاهی‌های شرق در زمان پادشاهی مهرداد یکم ۱۷۰
- تصویر ۲-۶. الف + ب فرهاد چهارم، درهم سیمین ۱۷۲
- تصویر ۳-۶. سوار زره‌پوش سرمتی ۱۷۴
- تصویر ۱-۷. متوپ سفالی با لنگر سلوکی، یافت‌شده از نسا ۱۸۵
- تصویر ۲-۷. متوپ سفالی با سر شیر ۱۸۷
- تصویر ۳-۷. گچبری پارتی یافت‌شده از نسا ۱۸۷
- تصویر ۴-۷. مجموعه کاخ‌های پارتی در نسا ۱۸۸
- تصویر ۵-۷. طرح نسای کهن ۱۸۹
- تصویر ۶-۷. نمونکی ازدژ پارتی در نسا ۱۹۰
- تصویر ۷-۷. تالار گردی که با گنبد پوشیده شده است ۱۹۰
- تصویر ۸-۷. دیوار گچی رنگی، کاخ پارتی نسا ۱۹۱
- تصویر ۹-۷. دیوار گچ‌بری شده، کاخ پارتی نسا ۱۹۲
- تصویر ۱۰-۷. ظرف‌های پارتی، نسا ۱۹۳
- تصویر ۱۱-۷. تالار گرد نسا ۱۹۳
- تصویر ۱۲-۷. مهر یافت‌شده از خزانه مهردادکرت، نسا ۱۹۴
- تصویر ۱۳-۷. دیوار غیورقلعه مرو ۱۹۵
- تصویر ۱۴-۷. ویرانه‌های کاخ ساسانی، تیسفون ۲۰۳
- تصویر ۱۵-۷. نقاشی دیواری از کنیسه دورااروپوس ۲۰۵
- تصویر ۱۶-۷. پیکرک سوارکار پارتی که جامه رایج پارتی به تن دارد، دورااروپوس ۲۰۷
- تصویر ۱۷-۷. مجموعه ایوان‌های هترا ۲۱۰
- تصویر ۱۸-۷. نقش برجسته باستانی پارتی که خدای نرگال را نشان می‌دهد ۲۱۱
- تصویر ۱۹-۷. ورودی مجموعه ایوان‌های هترا ۲۱۳
- تصویر ۲۰-۷. مدرسه الغ‌بیگ (چپ)، ریگستان، سمرقند ازبکستان ۲۱۳
- تصویر ۲۱-۷. تندیس مرمری. نیایشگاه سوم هترا ۲۱۴
- تصویر ۲۲-۷. سردر، زمانی بخشی از درگاه تزئین شده در تالار شمالی مجموعه ایوان هترا بود. ۲۱۵
- تصویر ۲۳-۷. نیایشگاه خدای بل، پالمیرا ۲۱۷
- تصویر ۲۴-۷. سنگ آرامگاه که تصویر مراسم تشییع جنازه را نشان می‌دهد ۲۱۹

- تصویر ۷-۲۵. سنگ آرامگاه که مردی را با جامه‌هایی وام‌گرفته از پارتیان نشان می‌دهد. ۲۱۹
- تصویر ۷-۲۶. خدایان پالمیری. ۲۲۰
- تصویر ۸-۱ الف + ب میزان اسمی سکه‌های پارتی. ۲۳۲
- تصویر ۸-۲. ایران در دوره پارتی با محوطه‌های باستانی و مکان ضرابخانه‌ها. ۲۳۵
- تصویر ۸-۴. ارشک یکم، AR درهم. ۲۳۸
- تصویر ۸-۵. نوشته‌های اشکانی بر سکه‌های پادشاهان گوناگون پارتی. ۲۳۸
- تصویر ۸-۶. مهرداد چهارم (حدود ۱۴۹-۱۴۰ م)، AR درهم. ۲۳۸
- تصویر ۸-۷. اردوان چهارم (حدود ۲۱۶-۲۲۴ م)، AR درهم. ۲۳۹
- تصویر ۸-۸ الف + ب. بلاش ششم، AR درهم. ۲۳۹
- تصویر ۸-۹. خدمتکار پارتی (؟) که شاید شمش زریا سیم را بر سینی تقدیم می‌کند. ۲۴۵
- تصویر ۹-۱. نوشته‌های سکه‌های پادشاهان پارت. ۲۴۹
- تصویر ۹-۲. استروکا، خط پارتی. ۲۵۰
- تصویر ۹-۳. سگک کمر بند پارتی. ۲۵۵
- تصویر ۹-۴. نوازندگان پارتی، سفال. ۲۶۱
- تصویر ۹-۵. نوازنده، سفال، دوره پارتی. ۲۶۲
- تصویر ۹-۶. پیمان. ۲۶۶
- تصویر ۹-۷. کاسه سیمین، دوره پارتی. ۲۶۷
- تصویر ۹-۸. یک تکیوک بزرگ و چهار کاسه یا فنجان. ۲۶۸
- تصویر ۹-۹. ارشک یکم. ۲۶۹
- تصویر ۹-۱۰ الف + ب. مهرداد یکم. ۲۶۹
- تصویر ۹-۱۲. شهزاده شمی. ۲۷۰
- تصویر ۹-۱۳. شهزاده شمی. ۲۷۱
- تصویر ۹-۱۴. چکمه‌هایی از پوست گوسفند. ۲۷۱
- تصویر ۹-۱۵. جوان پارتی. ۲۷۳
- تصویر ۹-۱۶. جعبه لوازم آرایش. ۲۷۴
- تصویر ۹-۱۷. مهرداد دوم، AR چهاردرهمی. ۲۷۵
- تصویر ۹-۱۸. توخه. جزئیات چهاردرهمی گودرز دوم. ۲۷۶
- تصویر ۹-۱۹. ابو همسر ستروک دوم. ۲۷۷
- تصویر ۹-۲۰. اردوان دوم، AR درهم. ۲۷۹

- تصویر ۹-۲۱. اُزد دوم، چهاردرهمی ۲۸۲
- تصویر ۹-۲۲. گودرز دوم، AR، چهاردرهمی ۲۸۳
- تصویر ۱۰-۱. جزئیات نکوک ۲۹۰
- تصویر ۱۰-۲. نکوک. بخش فرازین نکوک ۲۹۰
- تصویر ۱۰-۳. ستوربر شانه خود بانویی با جامه یونانی دارد ۲۹۱
- تصویر ۱۰-۴. جزئیات نکوک، بانوانی با بز ۲۹۱
- تصویر ۱۰-۵. جزئیات نکوک، بانویی با تور حیوانات را صید می کند ۲۹۲
- تصویر ۱۰-۶. جزئیات نکوک، بانوانی که نمایشی از موزها هستند ۲۹۲
- تصویر ۱۰-۷. جزئیات نکوک. خدایانوی نشسته ۲۹۳
- تصویر ۱۰-۸. چهره مرد ریشدار، نسا ۲۹۴
- تصویر ۱۰-۹. سربیک جنگجو ۲۹۶
- تصویر ۱۰-۱۰. سربیک مرد پارتی ۲۹۷
- تصویر ۱۰-۱۱. پیکرک خدایانوی نیمه برهنه ۲۹۸
- تصویر ۱۰-۱۲. پیکرک بانو ۲۹۸
- تصویر ۱۰-۱۳. پایه عاجی صندلی پارتی ۲۹۹
- تصویر ۱۰-۱۴. اسفنکس بالدار با سربیک بانو ۲۹۹
- تصویر ۱۰-۱۵. شیردال بالدار ۳۰۰
- تصویر ۱۰-۱۶. آتنا. اگرچه آتنا به سبک هلنیستی به نمایش درآمده است ۳۰۰
- تصویر ۱۰-۱۷. اروس بالدار ۳۰۱
- تصویر ۱۰-۱۸. عقاب ۳۰۱
- تصویر ۱۰-۱۹. سر ساتیر، نسا ۳۰۲
- تصویر ۱۰-۲۰. تبر تشریفاتی، نسا ۳۰۲
- تصویر ۱۰-۲۱. سیرن، سیمین، نسا ۳۰۲
- تصویر ۱۰-۲۲. نقش برجسته بلاش ۳۰۳
- تصویر ۱۰-۲۳. نقش برجسته هونگ نوروژی، ایران. مهرداد یکم (؟) ۳۰۴
- تصویر ۱۰-۲۴. نقش برجسته، یافت شده از بردشاند ۳۰۴
- تصویر ۱۰-۲۵. نقاشی دیواری دوراوپوس ۳۰۵
- تصویر ۱۰-۲۶. تصویر جدید از نقاشی دیواری ۳۰۵
- تصویر ۱۰-۲۷. نقاشی دیواری، در نیایشگاه بل در دوراوپوس یافت شده است ۳۰۶

- تصویر ۱۰-۲۸. موزاییک آرامگاه پارتی از ادسا ۳۰۷
- تصویر ۱۰-۲۹. سر سنگی مرد، از شوش، دوره پارتی ۳۰۸
- تصویر ۱۰-۳۰. سر مرد، پارتی، یافت شده از بردنشانده ۳۰۹
- تصویر ۱۰-۳۱. سر بانو، سنگ مرمر ۳۱۰
- تصویر ۱۰-۳۲. سر یک بانو از مرمر ۳۱۱
- تصویر ۱۰-۳۳. جنگجوی جوان، پارتی ۳۱۲
- تصویر ۱۰-۳۴. بلند پایه پارتی اشکانی ۳۱۳
- تصویر ۱۰-۳۵. تندیس بی سر. مسجد سلیمان، الیمایی ۳۱۴
- تصویر ۱۰-۳۶. مرد جوانی در ردایی به سبک پارتی که کُرنوکوپا را در دست چپش گرفته است. ۳۱۴
- تصویر ۱۰-۳۷. نقش سنگی از بردنشانده، الیمایی ۳۱۵
- تصویر ۱۰-۳۸. پارتی، قربانی، مسجد سلیمان، نیایشگاه هرکول، الیمایی ۳۱۵
- تصویر ۱۰-۳۹. نقش سفالی، پارتی، شوش ۳۱۶
- تصویر ۱۰-۴۰. نقش سفالی، پارتی، شوش ۳۱۶
- تصویر ۱۰-۴۱. سفال از قالب ریخته شده ۳۱۶
- تصویر ۱۰-۴۲. سوارکار پارتی که کودکی ۳۱۷
- تصویر ۱۰-۴۳. مهرداد سوم ۳۱۸
- تصویر ۱۰-۴۴. اُرد دوم ۳۱۸
- تصویر ۱۰-۴۵. اردوان یکم ۳۱۸
- تصویر ۱۰-۴۶. گوشواره ای به شکل خیکچه می ۳۱۹
- تصویر ۱۰-۴۷. گوشواره زرین ۳۱۹
- تصویر ۱۰-۴۸. سگک کمر بندی که تصویری از سوارکار پارتی را نشان می دهد ۳۲۰
- تصویر ۱۰-۴۹. سنجاق سیمین پارتی ۳۲۰
- تصویر ۱۰-۵۰. تکه هایی از تزئینات جعبه عاجی ۳۲۱
- تصویر ۱۰-۵۱. گردنبند زرین با سه پلاک بیضی شکل، دیلمان (?) ۳۲۱
- تصویر ۱۰-۵۲. گردنبند با سنگ های گرانهای مختلف ۳۲۲
- تصویر ۱۰-۵۳. سر یک بانو ۳۲۲
- تصویر ۱۰-۵۴. کاسه سیمین، پارتی ۳۲۳
- تصویر ۱۰-۵۵. کاسه شیشه ای ۳۲۳
- تصویر ۱۰-۵۶. تگوک سفالی ۳۲۴

- تصویر ۱۰-۵۷. ظرف جانورسان ۳۲۴
- تصویر ۱۰-۵۸. ظرف جانورسان، به شکل پرند ۳۲۵
- تصویر ۱۰-۵۹. قمقمه مسافر ۳۲۵
- تصویر ۱۰-۶۰. کوزه با لعاب آبی-سبز رایج ۳۲۶
- تصویر ۱۰-۶۱. طلسم (?)، بانوی برهنه از استخوان ۳۲۶
- تصویر ۱۱-۱. سه مغ. موزاییک بیزانسی ۳۳۲
- تصویر ۱۱-۲. بانوی لمیده ۳۳۵
- تصویر ۱۱-۳. شی سفالی از پارتی لمیده ۳۳۸
- تصویر ۱۱-۴. نقش برجسته‌ای که پادشاه آنتیوخوس یکم و آپولو / اپیکوس را نشان می‌دهد ... ۳۳۹
- تصویر ۱۱-۵. مراسم تفویض شاه ساسانی اردشیر دوم ۳۴۰
- تصویر ۱۱-۶. کوه نمروود ۳۴۲
- تصویر ۱۱-۷ الف و ب تندیس مفرغی هرکول ۳۴۴
- تصویر ۱۱-۸. هرکول-ورثرغنه (?) ۳۴۵
- تصویر ۱۱-۹. کاخ همایونی، تخت جمشید ۳۴۶
- تصویر ۱۱-۱۰ الف + ب. تصویر و طرح نگهدارنده آتش همراه با جامی برای آتش مقدس ... ۳۴۷
- تصویر ۱۱-۱۱ الف + ب. تصویر و طرح افزار آیینی، پلاک استخوانی ۳۴۸
- تصویر ۱۱-۱۲ الف + ب. تصویر و طرح نمازگذار که شمشیر بلندی دارد ۳۵۰
- تصویر ۱۱-۱۳ الف + ب. تصویر و طرح روحانی زردشت ۳۵۰
- تصویر ۱۱-۱۴. برج خاموشان، یزد ۳۵۲
- تصویر ۱۱-۱۵. تابوت سفالی لعاب‌دار ۳۵۳
- تصویر ۱۱-۱۶. در تابوت پارتی ۳۵۴
- تصویر ۱۱-۱۷. نسای نو، باروهای ویران پارتی ۳۵۶
- تصویر ۱۱-۱۸. آرامگاه خشیارشا یکم (یا اردشیر یکم) ۳۵۷
- تصویر ۱۱-۱۹. مهرداد یکم، چهاردرهمی ۳۶۳
- تصویر ۱۱-۲۰ الف + ب. فرهاد دوم، چهاردرهمی ۳۶۶
- تصویر ۱۱-۲۱. مهرداد دوم، چهاردرهمی ۳۶۷
- تصویر ۱۱-۲۲. توخه، خدا بانوی کماژن ۳۷۱
- تصویر ۱۱-۲۳. نقش آیینی میثره هنگام کشتن گاو ۳۷۵
- تصویر ۱۱-۲۴. نقش برجسته کردیر مغ ۳۷۸

فهرست جدول‌ها

جدول ۱-۳	فهرست فرمانروایان پارتی	۵۵
جدول ۲-۳	مرگ طبیعی و غیرطبیعی پادشاهان پارتی میان ۷۰ پ.م و ۵۱ میلادی	۷۸
جدول ۳-۳	ترتیب زمانی بلاش یکم و پاکردوم و اردوان سوم	۱۰۰
جدول ۴-۳	پادشاهان پارتی با نام اردوان	۱۰۷
جدول ۱-۸	همسنگی تبارنامه پادشاهای پارتی که سلوود و آثار پیشنهاد کرده‌اند	۲۲۶
جدول ۲-۸	میزان اسمی سکه‌های پارتی	۲۳۲
جدول ۳-۸	نوشته‌های یونانی بر سکه‌های پارتی	۲۳۶
جدول ۱-۹	تاریخ‌های سال در حرف‌های یونانی	۲۸۰
جدول ۲-۹	نام ماه در سالنامه‌های مختلف استفاده شده است	۲۸۱
جدول ۱-۱۱	بازنمایی خدایان و خدایانوان بر چهاردرهمی‌ها و درهم‌های پارتی	۳۵۹
جدول ۲-۱۱	نوشته‌هایی با القاب خدایی بر سکه‌های پارتی	۳۶۰
جدول ۳-۱۱	نمادهای خورشید-ستاره-ماه بر سکه‌های سیمین پارتی	۳۶۱

Alamy: 3.4; 7.15; 7.17– 7.19
AKG- images: 1.2; 2.4; 4.15; 4.19; 4.24; 7.1– 7.3; 7.6; 7.8– 7.10; 7.12; 7.21; 9.19;
10.1– 10.21; 10.33; 10.52; 11.4
Archive of the Centro Scavi Torino: 7.5; 7.7; 9.2
British Museum, London: 10.51; 11.15
Classical Numismatic Group Ltd:¹ 4.12 a+b; 8.1 a+b
Cleveland Museum of Art, Ohio: 10.61
Dr Busso Peus Nachfolger: 9.20; 9.21
Frank L. Kovacs Collection: 3.5; 4.20 a+b; 4.27
Getty Museum, Los Angeles: 9.8
Kaim, B.: 11.10– 11.13
Metropolitan Museum of Art, New York:² 7.22; 9.6; 9.16; 10.34; 10.46; 10.47
National Museum of Antiquities, Leiden: 9.4– 9.5
National Museum of Iran, Tehran: 4.22; 4.26; 9.3; 9.12; 9.14; 10.24; 10.31; 10.32; 10.37;
10.39; 10.40; 10.50 a+b; 10.55– 10.58; 10.60
Parviz Ahghari, Pars Coins:³ 3.6; 3.8; 8.4; 9.9; 9.17; 11.19– 11.21
Palm, Peter; Berlin: 1.1; 5.1; 6.1
Parthika: 8.5; 9.1
Pentocelo:⁴ 10.23
Trier, Rheinisches Landesmuseum: 8.9
Schatz, Forum Ancient Coins:⁵ 8.6; 8.7
Stierlin, Henri: 11.7 a+b
Yale University Art Gallery: 7.16; 11.23
All other images: Dr Uwe Ellerbrock

¹ www.cngcoins.com

² Metropolitan Museum of Art: CCo 1.0 Universal (CCo 1.0) Public Domain Dedication

³ www.vcoins.com/de/stores/pars_coins-121/ ancient- coins/Default.aspx.

⁴ Wikipedia/Pentocelo/https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Xong-e_Ashdar_Parthian_relief.jpg.

⁵ www.forumancientcoins.com/gallery/index.php?cat=24483.

سخن ناشر

فرهنگ ایرانی، فرهنگی مانا و پایدار است و سبب این ماندگاری، سه ویژگی انعطاف‌پذیری، تعامل فرهنگی و در نهایت هویت ملی است که باوجود تنوع و تکثر موجود در جامعه امروزی به انسجام ملی کمک نموده است. شناخت فرهنگ گسترده این سرزمین کهنسال، تنها راه شناخت هویت ملی است و آن نیز عزت ملی را به همراه می‌آورد. عزت ملی از گسیختگی فرهنگی ممانعت نموده و سرانجام انسجام و قدرت ملی را فراهم می‌سازد.

در ارتباط با موارد مذکور فعالیت هر پژوهشکده پژوهشگاه میراث فرهنگی بر بخشی از فرهنگ گسترده ایرانی حسب تکلیف تعیین شده بر آن، متمرکز است. عظمت این گستردگی فرهنگ و تمدن به گونه‌ای است که برای شناخت دقیق آن باید در فرهنگ کشورهای مستقل کنونی منطقه نیز تأمل نمود.

با نگرشی سریع بر اهداف تشکیل پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری و در راستای تحقق آن و فراهم ساختن بستری مناسب برای ارتقای کیفی فعالیت‌های پژوهشی مرتبط و قدرت بخشیدن و پررنگ ساختن حلقه‌های فرهنگی فراموش شده و احیای هنرهای از یاد رفته این مرز و بوم و همچنین در راستای انجام ششمین وظیفه برشمرده برای پژوهشگاه، گام مصمم این است که گزیده تحقیقات به‌عمل آمده در هر یک از پژوهشکده‌ها به‌ویژه آثاری که حاصل همکاری مشترک پژوهشگاه و مؤسسات تحقیقاتی و آموزشی هم‌طراز بین‌المللی است، به صورت ممکن به نشر درآید که ماحصل آن طریقه‌ای است برای کاربردی کردن دانش به‌منظور رفع نیاز جامعه و تحقق اهداف برنامه راهبردی پژوهشگاه در راستای سند چشم‌انداز ۲۰ ساله جمهوری اسلامی ایران.

از سوی دیگر اذعان می‌نماییم پژوهش عامل و مبنای پیشرفت و توسعه مستمر و پایدار در جامعه امروزی و به بیان ساده اصل حاکم بر جوامع قرن بیست و یکم است؛ لذا برای ایجاد برآیند حاصل از نتایج و تحلیل یافته‌های مرتبط با آن، تدوین و انتشار یافته‌ها و دانش مرتبط با آن و مستندات

مربوطه می‌تواند عامل مؤثری برای شناخت وضعیت حاضر و ابزاری برای بهینه ساختن برنامه‌های در دست انجام و نیز راهنمایی برای نسل آینده در راستای شناسایی و معرفی و هویت‌بخشی ایران باشد.

به علت گستردگی حوزه فرهنگ و تعدد عوامل تأثیرگذار بر آن حرکت در جهت معرفی و شناسایی فرهنگ ملی و میراث مرتبط با آن می‌تواند اولین گام باشد. لذا پژوهشگاه بر آن است با همکاری پژوهشگران و استادان این رسالت را به انجام رساند و امید دارد با حرکت در این مسیر دست‌همیاری و همراهی شما را در دست گرفته تا بتواند گام مؤثری در این راستا بردارد.

پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

یادداشت مترجم

شاهنشاهی اشکانی از فرمانروایی‌های بشکوه ایران است که نزدیک به پانصد سال بر ایران فرمان راند. این شاهنشاهی پهناور که یک سر آن در شرق به هندوستان می‌سایید و سر دیگر آن در غرب به روم پهلوی می‌زد، همواره سپری ارزنده در برابر تاخت‌وتازهای بیگانگان به ایران بود چنانکه سورنا سردار اشکانی، در برابر زیاده‌خواهی‌های کراسوس سردار رومی ایستاد و تاخت‌وتازهای او را با خدنگ پارتی در هم شکست و ایران را از گزند دشمن در پناه نگه داشت.

کتاب‌ها و مقاله‌های چندی درباره شاهنشاهی پارت بیشتر به قلم نیرانیان و کمتر به خامه ایرانیان در سال‌های گذشته منتشر شده بود، اما در سال‌های گذشته پژوهش و نگارش به قلم ایرانیان و نیز نیرانیان فزونی گرفته است که پرتوهای رخشان و درخشانی بر این بخش از تاریخ بشکوه ایران می‌افکنند که آن را باید به مَروا گرفت.

شاهنشاهی پارتی نوشته اووه البروک پژوهشگر آلمانی در سال ۲۰۲۱ میلادی منتشر شد که البته نسخه گسترش‌یافته کتاب پارتیان، ابرقدرت فراموش شده است که پیشتر به قلم سیلویا وینکلمن و اووه البروک در سال ۲۰۱۵ در آلمان منتشر شده بود. البروک در این کتاب ارزنده همه جوانب شاهنشاهی اشکانی را بررسی کرده است و از نوشتن درباره تاریخ سیاسی اشکانیان فراتر رفته است چنانکه خواننده را با باستان‌شناسی و تاریخ و فرهنگ و دین و هنر و جامعه اشکانیان به خوبی آشنا می‌کند.

با توجه به ارزندگی و نو بودن این کتاب، نگارنده بر آن شد تا آن را به فارسی برگرداند بلکه هم‌میهنان گرامی به‌ویژه هواخواهان تاریخ و فرهنگ اشکانی چه همگان و چه پژوهشگران از آن بهره‌مند شوند، بنابراین نگارنده در نامه‌نگاری با البروک، او را از هدف خویش آگاه کرد که خرسندی البروک را در پی داشت.

نگارنده تلاش کرده است تا ترجمه‌ای روان و نیز پاکیزه از این کتاب ارائه دهد که امید است چنین شده باشد، باین حال خوانندگان گرامی بر نگارنده ببخشایند که اگر در ترجمه کتاب کاستی رخ داده باشد.

در پایان از جناب آقای دکتر مصیب امیری رئیس گرامی پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری و دکتر علیرضا انیسی معاون ارجمند پژوهشی و جناب آقای دکتر محمد مرتضایی رئیس گرامی پژوهشکده باستان‌شناسی و آقای سلیم سلیمی مؤید رئیس ارجمند مرکز معرفی فرهنگی و سرکار خانم شجاعی و سرکار خانم یعقوبی در مرکز معرفی فرهنگی از برای پشتیبانی در زمینه انتشار این کتاب سپاسگزاری می‌کنم. نیز سپاس فراوان از دوست ارجمند جناب آقای محمد جمالی.

پیشگفتار نویسنده

شاهنشاهی پارت، دشمن روم در شرق که رومیان هرگز نتوانستند آنان را شکست دهند، برای خوانندگان عام چندان شناخته شده نیست. این کتاب بر آن است شاهنشاهی پارت را که به زبان امروزی «بازیگری جهانی» میان شرق و غرب بود، زیر پرتوی که در تاریخ سزاوار آن است قرار دهد. این کتاب براساس ویرایش دوم و بازنگری شده کتاب پارتیان، ابرقدرت فراموش شده^۱ نوشته سیلویا وینکلمن، باستان‌شناس و نیز نگارنده است که انتشارات Zabern Verlag آلمان آن را در سال ۲۰۱۵ منتشر کرد. برای نسخه پیش‌رو، کتاب بازنگری شده است و بخش‌هایی از آن را نگارنده ویرایش و به انگلیسی ترجمه کرده است. بیش از ۹۰ عکس تازه افزوده شده است، برخی از آنها را در سفر خود به ترکمنستان، سرزمین پارتیان، در سال ۲۰۱۵ گرفتم، جایی که فرصتی برای بازدید و عکاسی از یافته‌های باستان‌شناسی و محوطه‌های پارسی پیدا کردم. کاوش در نسای کهن، نیایشگاه همایونی که پیشتر پنداشته می‌شد یکی از پایتخت‌های پارتیان باشد، بلکه بقایای دیوارهای سترگ شهر اشکانی در مرو، مرا بسیار تحت تأثیر قرار داد.

به‌دست آوردن تصویری روشن از پارتیان هنوز دشوار است، چراکه شواهد باستان‌شناسی کافی از قلمرو آنان وجود ندارد. چشم‌انداز این شاهنشاهی نیز تحت تأثیر این واقعیت است که اسناد ادبی یونانیان و رومیان ناکافی است. افزون بر این، یا به‌دلیل نبود آگاهی یا به‌دلیل دیدگاه‌های سیاسی نویسندگان غربی، تصویری مخدوش از شاهنشاهی پارت پدید آمده است. در نتیجه، پارتیان مدت‌ها بی‌فرهنگ و بربر شناخته می‌شدند. این دید اکنون کنار گذاشته شده است. ل. گرگوراتی^۲ مورخ ایتالیایی می‌نویسد: «شاهنشاهی پارت، کشوری که پنج سده طولانی پایید، به‌تازگی به آرامی از سایه تاریخ بیرون آمده است تا هویت فرهنگی و تاریخی خود را به‌دست آورد» (Gregoratti, L., 2018)

^۱ *Die Parther – die vergessene Großmacht*

^۲ L. Gregoratti

53: (1)). هدف این کتاب برجسته کردن شاهنشاهی پارت و اهمیت آن در جهان باستان است. پارتیان نه تنها رقیب همسان رومی، بلکه حلقه مهم در بازرگانی میان روم و چین بودند. اهمیت شاهنشاهی برای تبادل فرهنگی میان شرق و غرب به آرامی آشکار می شود.

از بانو ستا سرخوش کرتیس، سرپرست سکه های خاورمیانه موزه بریتانیا لندن برای پشتیبانی اش هنگام نوشتن و انتشار نخستین مقاله خود در سال ۲۰۱۳ سپاسگزارم: «شمایل نگاری دینی سکه های پارتی: تأثیر تغییرات سیاسی و اجتماعی بر تصویر خدایان و توحه در شاهنشاهی پارت» (Ellerbrock, U., 2013 (1): pp. 253–311). همچنین از پیتر الکساندر^۲ و جانانان هوآر^۳ سپاسگزارم که پیش نویس مرا خواندند و آن را به زبان انگلیسی مصطلح تبدیل کردند. همچنین از همه کسانی که از من پشتیبانی کرده اند و با میل و رغبت به پرسش های من پاسخ داده اند و نیز نکته های ارزشمندی را یادآور شدند یا حقوق عکس های خود را به من واگذار کردند، سپاسگزاری می کنم.

به نادرست، شاهنشاهی پارت در دانش همگانی به فراموشی سپرده شده است. امیدوارم این کتاب که برای همه خوانندگان دانشمند و علاقه مند نگاشته شده است، یاد شاهنشاهی پارت، ابرقدرت فراموش شده را بازیابی کند.

شهزاده شمی، تندیس مفرغی، موزه ملی ایران، تهران

^۱ Religious iconography on Parthian coins: The influence of political and social changes on the image of the goddess Tyche in the Parthian Empire.

^۲ Peter Alexander

^۳ Jonathan Hoare

۱ | شاهنشاهی پارت، رویکرد نخست

شاهنشاهی پارت تقریباً ۵۰۰ سال پایید (حدود ۲۴۷ پم - ۲۲۴ میلادی) و در اوج خود از سوریه امروز به هند و از دریای کاسپی تا خلیج فارس گسترش یافت. پارتیان از مخالفان سرسخت روم در شرق بودند که توانستند از برتری امپراتوری روم جلوگیری کنند. درحالی که امپراتوری روم همیشه در حافظه تاریخی امروز حضور دارد، خوانندگان اروپایی درباره شاهنشاهی بزرگ پارتی آگاهی اندکی دارند. در زمان شاهنشاهی اُرد دوم پارتی، رومیان در نبرد پرآوازه کره (۵۳ پم) شکست خوردند. ۲۰ هزار رومی کشته و ۱۰ هزار تن اسیر شدند و فقط بخش کوچکی از ارتش روم به روم بازگشت. باوجود نبردهای مرزی فراوان، ایران هرگز به دست روم گشوده نشد. چرا این شاهنشاهی بزرگ این اندازه فراموش شده است و فقط در دهه های اخیر بیشتر به آن توجه شده است؟

آنتونیو اینورنیزی، پژوهشگر بزرگ پادشاهی پارت در نوشته هایش تأکید می کند که شاهنشاهی پارت که ۲۰۰۰ سال پیش میان اروپا و آسیا گسترش یافته بود نه تنها یکی از مهم ترین دوره های تاریخ ایران است بلکه همواره یکی از مهم ترین بخش های تاریخ باستان است (Invernizzi, A., 2002: p. 231). در زمان مهرداد دوم پادشاه بزرگ پارت (حدود ۱۲۱-۹۱ پم) بازرگانی در طول راه ابریشم^۱ از اروپا تا چین ادامه داشت، ایران شریک بازرگانی ارزنده ای میان شرق و غرب بود. به سخن امروزی می توان گفت که ایران در روند مرکز جهانی شدن^۲ قرار داشت که از روم تا چین گسترش یافته بود.

^۱ نام راه ابریشم در سده نوزدهم به کار گرفته شد.

تصویر ۱-۱. شاهنشاهی پارت، حدود ۱۱۴ میلادی

شاهنشاهی پارت از گروه کوچکی از کوچ‌نشینان سکایی، پرنیان که در جنوب شرقی دریای کاسپی زندگی می‌کردند و از حدود ۲۵۰ پ‌م به بعد به شهر ب سلوکی پارتیه^۱ در غرب منطقه استقرار

^۱ Parthia

آنان تاختند، بنیان نهاده شد. رهبر آنان ارشک یکم بود که آرام آرام کنترل این شهر را به دست گرفت. ۷۰ سال دیگر زمان برد تا شاهنشاهی پارت گسترش یابد و تثبیت شود. نام پارتی اغلب با اصطلاح اشکانی برابر است. نام اشکانی از نخستین فرمانروای پارتیان، ارشک یکم گرفته شده است در حالی که نام پارتیان ریشه در استان پارتیه دارد که یکبار پرنیان کوچ نشین به آن تاختند.

شاهنشاهی پارت در دوره اوج خود از پادشاهی های جداگانه وابسته به شاهنشاه پارتی تشکیل می شد که در بیشتر آنها هیچ پارتی یا ایرانی زندگی نمی کرد. دست کم در آغاز پیروزی ها، فرمانروایان محلی بر تخت پادشاهی خود باقی ماندند، در حالی که فقط شمار اندکی از مقامات دولت پارتی کنترل امور دولتی را در دست گرفتند و نیروهای پارتی کنترل نظامی را بر دوش داشتند.

مورخان در گمان اند که آیا واژه امپراتوری نام درستی برای چنین نهاد سیاسی است؟ سامر امپراتوری را چنین تعریف می کند: «در امپراتوری ها، قدرت به طور سلسله مراتبی از مرکز به حاشیه می رود. فاصله به کاهش قدرت می انجامد» (Sommer, M., 2010: p. 218) اما آیا چنین تعریفی درباره امپراتوری پارت درست است؟ وضعیت توصیف شده - از پادشاهی های گوناگونی که در پارت قرار دارند - با تعریف امپراتوری همخوانی ندارد. برای در نظر گرفتن این موضوع به تازگی اصطلاح مناسب تر «اتحادیه همسود پارتی»^۱ مطرح شده است (برای نمونه De Jong, A., 2013: p. 143; Gregoratti, L.: 2018 (1): pp. 52-72; Dirven, L., 2013 (1)). آگاهی بیشتر در این باره در فصل ۴ آمده است. از آنجا که اصطلاح امپراتوری پارتی هنوز در دانش عمومی تاریخ هست و به دلیل اینکه این کتاب بیشتر برای همگان است این اصطلاح به دلیل سادگی حفظ شده است.

۱-۱ منابع مستند از دل جهان پارتی

دانش ما از تاریخ و فرهنگ شاهنشاهی پارت اندک است. دلیل آن کمبود منابع از دل جهان پارتی است. این منابع شامل همه یافته های باستان شناسی همچون بقایای شهری و آثار هنری یا اسناد مکتوب است. بسیاری از شهرهایی که پارتیان ساختند و یا از پیشینیان شان تحویل گرفتند ویران شده است. درباره تیسفون که زمانی پایتخت پارتیان در میان رودان بود نیز چنین است. یافته های باستان شناسی کمیاب است و اسناد مکتوب کمیاب تر.

برای سده سوم/دوم پم، یافته‌های ارزنده نسا (در ترکمنستان امروزی، نزدیک پایتختش اشک‌آباد)، اقامتگاه همایونی و نیایشگاه پارتیان از ارزنده‌ترین و تقریباً تنها منابع در دسترس‌مان هستند (بنگرید به ۷-۲-۱ و ۱۰-۱). بنابراین، برای ۱۰۰ تا ۱۵۰ سال نخست سرتاسر شاهنشاهی پارتی به‌سختی منبع قابل توجهی داریم. وضعیت یافته‌های باستان‌شناسی مربوط به سده یکم پم در ایران و میان‌رودان بهتر است اما هنوز مناسب نیست. فقط برای دوره پس از آغاز سده، شمار شهرهای پارتی که بهتر کاوش شده بیشتر و مواد یافت شده گسترده‌تر است.

شمار کتیبه‌های پارتی که در نقش برجسته‌های سنگی و نقش برجسته‌های دیگر و تندیس‌ها و مهرها یافت شده اند اندک هستند. اسناد مکتوب موجود به‌هیچ‌وجه کافی نیست که بتوانیم گزاره‌های تاریخی یا فرهنگی را درباره شاهنشاهی پارتی بیرون بکشیم. درحالی‌که در نسا، بیش از ۲۵۰۰ اُستراکا (سفال‌های نگاشته‌شده) با کتیبه‌هایی که بیشتر مربوط به فراهم کردن می و شیوه اجرایش بود پیدا شده (بنگرید به ۸-۴)، آنها مربوط به سده یکم پم هستند و بنابراین فقط اطلاعاتی از دوره‌ای محدود و بخشی از زندگی روزمره را نشان می‌دهند (فهرستی از سفال‌نوشته‌ها در این جستار وجود دارد: Bader et al., 1976-2001).

اطلاعات ارزنده‌ای از لوح‌های میخی به‌ویژه از یادداشت‌های اخترشناختی^۱ موجود در بابل و اُروک به‌دست آوردیم. تاریخ این متن‌ها از سده هفتم پم تا سده یکم میلادی است. این نوشته‌ها اطلاعاتی درباره پدیده‌های هواشناسی یا رصد خورشید و ماه و ستارگان ارائه می‌دهند. در سالنامه بابلی رویدادهای مهم سیاسی یا اجتماعی نیز آمده است. درباره شاهنشاهی پارتی، در متن‌ها اطلاعاتی درباره گشودن میان‌رودان (۱۴۱ پم) به‌دست مهرداد یکم بیان شده و نام پادشاهان پارتی تا سال ۷۵ میلادی آمده است. باوجوداین، ما از نوشته‌های سال‌هایی چند بی‌بهره‌ایم، بنابراین فقط اطلاعات ۵۴ سال حکومت پارتیان را در دست داریم (Böck, B., 2010: p. 31 ff). تقریباً اطلاعاتی درباره ساختار اداری پارتیان در بابل نداریم. بااین‌حال، از نوشته‌های موجود می‌توان دریافت که پارتیان در فرهنگ بابل دخالت نکردند و به مردم محلی اجازه می‌دادند که آیین خود را انجام دهند. شمار پوست‌نوشته یا چرم‌نوشته از دوره پارتیان نیز بسیار اندک است. پراوازه‌ترین آنها سه پوست‌نوشته اورامان است که در کردستان ایران یافت شده است که دو تا از آنها به زبان یونانی است و فقط یکی به پارتی نگاشته شده است (Thommen, L., 2010: p. 467 ff). در این اسناد فروش تاجکستان به سه مالک مختلف در زمان‌های گوناگون ثبت شده است. در سال ۸۸ پم، نیمی از

^۱ Astronomical diaries

تاکستان ۳۰ درهم سیمین ارزش داشت. تا سال ۵۳ میلادی، بها به ۶۵ درهم سیمین رسیده بود (Weber, D., 2010: p. 566 f). فقط کتیبه یونانی-پارتی بر تندیس هرکول در سلوکیه دجله (تصویر ۱۱-۷ الف و ب) رویدادی تاریخی را نشان می‌دهد (۱۵۱/۱۵۰ میلادی): پیروزی بر مهرداد^۱ پادشاه خاراکن و بیرون راندن او (حدود ۱۳۰-۱۵۱ میلادی) به دست بلاش چهارم پادشاه پارتی Thommen, L., 2010: p. 462 (Parthian: mtrdt/ Mithradates); Schuol, M., 2000: p. 348 ff). مجموعه گسترده‌ای از متن‌های پارتی و ترجمه‌شان به آلمانی را می‌توان در اثر سه جلدی منابع تاریخ شاهنشاهی پارتی^۲ نوشته یو. هاگل، ب. جاکوبز و د. وبر یافت. این اثر گسترده دربردارنده ارزنده‌ترین منابع رومی و یونانی و چینی و همچنین ترجمه آلمانی است.

سکه‌های پارتی از ارزنده‌ترین منابع شاهنشاهی پارت است. همچون یافته‌های دیگر اینها نیز درباره همه دوره شاهنشاهی پارت اطلاعاتی نمی‌دهند. ترتیب پادشاهان پارتی بدون تحلیل سکه‌های پارتی به اندازه کافی روشن نمی‌شد. با وجود پژوهش‌های اخیر، بسیاری از جزئیات حل‌نشده باقی‌مانده است. آنها به طور عمده در ۸-۱ (تبارنامه پادشاهان پارتی) بحث شده است. سکه‌ها نه تنها برای تبارنامه شاهان پارتی مهم هستند بلکه برای دریافت سرنخی از فرهنگ پارتیان با نشان دادن ویژگی‌های جامه و جنگ‌افزار و خدایان یا کتیبه‌ها نیز مهم هستند. به دلیل اهمیت سکه‌ها برای درک تاریخ و فرهنگ شاهنشاهی پارت، بخش جداگانه‌ای از کتاب (۸-۱) به آنها اختصاص یافته است.

۱-۲ منابع ادبی یونانی و رومی و چینی

از آنجاکه منابع مستند از دل جهان پارتی برای دریافت بینش رضایت‌بخش از فرهنگ و سیاست و دین شاهنشاهی پارتی بسنده نیست باید بر منابع ادبی باستان بیرون از جهان پارتی همچون اسناد یونانی و رومی یا چینی متمرکز شویم.

باین حال، مسئله این منابع چنین است که در بیشتر موارد نویسندگانشان هرگز به پارت نرفته‌اند. افزون بر این، بیشتر آنان نویسندگانی بودند که خودشان شاهد عینی نبودند اما رویدادهای گذشته را گزارش می‌کردند و بنابراین ناگزیر بودند به گزارش‌های کهن اعتماد کنند. مشکل دیگر ناشی از نابسند بودن اطلاعات از آغاز شاهنشاهی پارتی است. همین مشکل، اگرچه به میزان کمتر درباره

^۱ Miradate (Meredat)

^۲ Quellen zur Geschichte des Partherreiches | U. Hackl, B. Jacobs and D. Weber

مرحله پایانی شاهنشاهی نیز صدق می‌کند. بیشتر آنچه درباره تاریخ شاهنشاهی پارت و فرهنگش می‌دانیم از منابع رومی است که بسیار گسترده‌تر از گزارش‌های یونانی است.

از ارزنده‌ترین منابع یونانی درباره پارتیان می‌توان به آثار استرابو^۱ و پلوتارک^۲ و پولیبیوس^۳ اشاره کرد. استرابو (حدود ۶۳/۶۴ پم-۲۵ میلادی) از جغرافیای پارت و پلوتارک (۴۵ میلادی-حدود ۱۲۰ میلادی) از نبرد کرهه (۵۳ پم) که نخستین رویارویی بزرگ میان پارتیان و رومیان بود به ما گزارش می‌دهد. اگرچه پلوتارک پارتیان را بربر قلمداد می‌کند (بنگرید به ۱-۳)، هنوز نکته‌هایی از ارتش پارتی و راهوردهای^۴ آنان به دست می‌آوریم. پولیبیوس (حدود ۲۰۰-۱۲۰ پم) با نگاشتن تواریخ^۵ که دربردارنده تاریخ رومیان و اشاره به پارتیان است پرآوازه شد.

پرآوازه‌ترین نویسندگان رومی که از آنان بیشتر درباره پارتیان می‌آموزیم پلینی مهین^۶ و تاکیتوس^۷ و کاسیوس دیو^۸ و سوتونیوس^۹ و ژوستین^{۱۰} هستند. هر زمان که نبردهای میان روم و پارتیان در جریان بود این نویسندگان به وضعیت سیاسی میان دو امپراتوری اشاره می‌کردند.

چنانکه در بخش زیر (۱-۳) با جزئیات بیشتر شرح داده شده است، باید همیشه به یاد داشت که چنین نوشته‌هایی همواره واقعیت را بازتاب نمی‌دهند. اغلب می‌توان دید که در این آثار اظهاراتی سیاسی بیان می‌شود که فقط در خدمت منافع سیاسی نویسندگان است. برای نمونه ژوستین^{۱۱} تلاش می‌کند شکست رومیان در کرهه در سال ۵۳ پم را به عنوان کامیابی رومیان به تصویر بکشد (Justin 43.1.2). نمونه دیگر پوبلیوس گرنلیوس تاسیتوس^{۱۲} (حدود ۵۷/۵۶-۱۲۰ میلادی) مورخ و سیاستمدار مهم رومی است. تمرکز او بر پارتیان تحت تأثیر سیاست‌های روم قرار گرفت و شگفت‌انگیز نیست که او پارتیان را سلطه‌گر و فریکار و متزلزل توصیف می‌کند (Thommen, L., 2010: p. 388 با ارجاعات).

^۱ Strabo

^۲ Plutarch

^۳ Polybius

^۴ tactics

^۵ *Historiai*

^۶ Pliny the Elder

^۷ Tacitus

^۸ Cassius Dio

^۹ Suetonius

^{۱۰} Justin

^{۱۱} به لاتین: M. Junianus Justinus Frontinus

^{۱۲} Publius Cornelius Tacitus

لوسیوس کلادیوس کاسیوس دیو^۱ (حدود ۱۶۴-۲۳۵ میلادی) سناتور و کنسول و نویسنده و مورخ رومی بود. او ۸۰ کتاب درباره تاریخ روم به زبان یونانی نگاشت که فقط پاره‌هایی از آنها باقی مانده‌اند. منابعی که کاسیوس دیو از آنها بهره برده است بیشتر از نوشته‌های کهن‌تر برآمده است که فقط بخشی از آنها را می‌شناسیم. بخشی از این نوشته‌ها مربوط به نبرد کرهه در سال ۵۳ پم است که در آن ارتش روم به فرماندهی مارکوس لیسینیوس کراسوس^۲ در هم شکسته شد. از دید دیو، پارتیان مخالفان قدرتمند رومیان هستند. گرچه اغلب از آنان به عنوان بربر یاد می‌شود، اما او همچنین توصیف می‌کند که در برخی موارد پارتیان حتی به رومیان یاری نظامی می‌رساندند (بنگرید به ۳-۴). ژوستین همچنین اطلاعات ارزنده‌ای درباره شاهنشاهی پارت براساس تاریخ تروگ پمپه‌ای به جا گذاشته است^۳ که شوربختانه آثارش کاملاً از میان رفته است (Thommen, L., 2010: p. 244). ژوستین به احتمال بسیار در پایان سده دوم میلادی در روم می‌زیست. او از آغاز شاهنشاهی پارت تا بازگشت درفش‌های روم - که پیشتر هنگام نبرد کرهه به دست پارتیان افتاده بود - به امپراتور آگوستوس در سال ۲۰ پم نوشته است.

ژوستین که از اطلاعات نویسندگان پیش از خود بهره می‌برد رومیان را نیز بر پارتیان برتر می‌داند. پارتیان بی‌رحم و سلطه‌جو و فریبکار و اما دلاور توصیف می‌شوند. بنابراین نوشته‌های ژوستین به تصویری از پارتیان می‌انجامد که تا سده بیستم ادامه داشت (Thommen, L., 2010: p. 245) با ارجاعات). فقط پژوهش‌های اخیر این تصویر را که تا اندازه‌ای تحریف شده است درست می‌کنند. اکنون پژوهش‌های اخیر در حال شکل دادن به تصویر مردم کوچ‌نشین است که از آن، شاهنشاهی با اعتماد به نفس و با عملکرد خوب پدیدار شد. طبقه‌های فرادست پارتی دست‌کم خوش‌جامه بودند و به زبان یونانی و پارتی سخن می‌گفتند و از اجرای نمایش سرخوش می‌شدند.

پلینی مهین (۲۴/۲۳-۷۹ میلادی) در اثر اصلی خود تاریخ طبیعی^۴ از میان دیگر موارد، جغرافیای شاهنشاهی پارت را شرح می‌دهد و درباره بازرگانی ابریشم میان چین و روم اطلاعاتی می‌دهد که در آن شاهنشاهی پارت نقش ارزنده‌ای داشت. او همچنین گزارش می‌دهد که پادشاهی پارت از ۱۸ پادشاهی تشکیل شده بود (فصل ۵) (Pliny, *Naturalis historia* 6.112-113).

^۱ Lucius Claudius Cassius Dio

^۲ Marcus Licinius Crassus

^۳ به لاتین: Gnaeus Pompeius Trogus

^۴ *Naturalis historia*

گروه مهم دیگری از منابع مربوط به شاهنشاهی پارت از واحه ترفان^۱ در استان سین کیانگ چین به دست آمده است.^۱ میان سال‌های ۱۹۰۲ و ۱۹۱۴، آلبرت گرونودل^۲ و آلبرت فون لوکوک^۳ دو باستان‌شناس آلمانی، چهار اکتشاف در واحه انجام دادند و در آنجا بسیاری از نوشته‌های باستانی ارزشمند را یافتند که گواه فرهنگ‌های گوناگون راه‌های ابریشم باستان است. در زمان رمزگشایی یافته‌ها، زبان‌های ناشناخته همچون تُخاری و سُغدی و سکایی و پارتی پدیدار شدند. درنماینه این نوشته‌ها بیشتر دینی (بودایی و مانوی و مسیحی) است. چنانکه پژوهش‌های آزمایشگاهی با بهره‌گیری از روش کربن ۱۴ نشان داده است کهن‌ترین شواهد مربوط به سده دوم میلادی و تازه‌ترین آنها مربوط به سده ۱۴ میلادی است.

۱-۳ منابع باستانی: حقیقت‌های تاریخی یا تصویرهای تحریف‌شده؟

هنگام خواندن منابع رومی یا یونانی باید شرایط سیاسی خاستگاهشان و انگیزه‌های شخصی نویسنده را در نظر گرفت. هنگام ارزیابی اعتبار گفته‌ها باید بپذیریم که آنها اغلب تحریف‌شده یا نادرست هستند (Schneider, R.M., 1998: p. 95 ff; also: Hackl, U., 2010: p. 25; Gregoratti, L., 2019). باوجود چنین دشواری‌هایی، این شواهد برای پرمایه کردن بایسته است چراکه آنها می‌تواند اطلاعات ارزنده دیگری درباره شاهنشاهی پارت فراهم کنند که بدون آن دانش ما بسیار اندک خواهد بود.

بسیاری از گزارش‌های معاصر و بازنمایی‌های تصویری از دید سیاسی جانبدارانه یا حتی تحریف شده بودند. رومیان در نبردهایشان علیه پارتیان که اغلب سرانجام شکست می‌خوردند بیشتر پیروزمند معرفی می‌شدند. نمونه خوب از این مورد، سازه یادبود پرآوازه پارتیان در افسوس است که به احتمال بسیار، پس از سال ۱۶۹ میلادی ساخته شده است و به کارزار لوسپوس وروس علیه پارتیان اشاره دارد (تصویر ۱-۲) (Oberleitner, W., 2004: Zum Parthermonument von Ephesos). این سازه تاریخی درگیری میان سربازان رومی و پارتی را نشان می‌دهد که در آن برتری رومیان به روشی شبیه تبلیغات نشان داده شده است. هنرمند معاصر تصویری واقع‌گرایانه از پارتیان نقش نکرده است چراکه در این تصویرها برخی از پارتیان چنان به تصویر کشیده شده‌اند که فقط

^۱ www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/uebersicht.

^۲ Albert Grünwedel

^۳ Albert von Le Coq

لنگ^۱ و کلاه فریگی دارند. حتی یک سرباز پارتی برهنه است. پارتیان در نبرد از نزدیک نشان داده شده‌اند. گاهی چهره‌شان به صورت پر از درد تحریف شده است و ترس را نمایش می‌دهد. در برابر آن، سربازان رومی به عنوان برتر میدان، به صورت ایستاده یا نشسته بر اسب به تصویر کشیده شده‌اند. البته، سربازان پارتی برهنه یا با لنگ به نبرد نرفته‌اند بلکه جامه سوارکاری با شلوار رایج پارتی خود را می‌پوشیدند. در نبرد، پارتیان از نیزه‌های بلندتری نسبت به رومیان بهره می‌بردند. آنان همچنین ورزیدگی بیشتری در بهره‌گیری از تیر و کمان روی اسب‌های چابکشان داشتند. بنابراین، این سازه یادبود تصویری راستین از نبردی نظامی را نشان نمی‌دهد بلکه پارتیان را فرومایه و بربر نشان می‌دهد. این کار با هدف نمایش پیروزی‌های فرضی به جای شکست‌ها و آشکار نکردن نقاط ضعف رومیان انجام شده است.

تصویر ۱-۲. یادمان پارتیان. حدود ۱۶۹ میلادی. محل کشف: افسوس. شماره: ۱۰/۶/۷۷، ۵۱/۶۱/۹۰، موزه سلجوق ترکیه. بخشی از بنای یادبود کی است. در این سازه یادبود دو پارتی که لنگ به تن دارند به نمایش درآمده‌اند که به دست سربازان رومی شکست خورده‌اند.

به طور کلی، رومیان اطلاعات اندکی از پارتیان داشتند. با این حال، چند تماس میان روم و پارت برای نمونه از طریق بازرگانان نمی‌توانست کاری برای تغییر تصویری که رومیان معمولاً از غریبه‌های خاورزمین داشتند انجام دهد. اطلاعات قابل اعتماد اندکی درباره شاهنشاهی پارتی وجود داشت و

^۱ loincloths

رومیان به تفکر قالبی و معمولی که پیشتر وجود داشته پابند بودند: پارتیان ثروت بسیاری دارند و در زباله‌های پرشکوه زندگی می‌کنند، خودکامگان درنده‌خوی و از دید جنسی بیش‌فعال هستند (Lerouge, Ch., 2007: p. 339 ff).

در زمان امپراتور آگوستوس تصویر دیگری از پارتیان چیرگی یافت. خدمتگزاران پارتی در خانه‌های رومیان ثروتمند کار می‌کردند چنانکه تندیس‌های خدمتگزاران یا بردگان پارتی در جامعه روم نشان می‌دهد (Schneider, R.M., 1998: p. 95 ff). اگرچه خدمتگزاران از جهان افسانه‌ای خاورزمین برآمده است اما با شلوار شرقی که پوشیده بودند قابل تشخیص بودند و باید با باورهای رومی سازگار می‌شدند. در نتیجه، آنان گیسوان بلند و آراسته‌ای داشتند و اصلاح‌کرده بودند. نقشی مرمری که از کازا دل کامیلو^۱ در پمپنی یافت شده است، برده مجللی را نشان داده است که با روپوش و شلوار تا زانو به تصویر کشیده شده است و در دست خود پیمانه می را گرفته و از دستور مهمانان پیروی می‌کند (Schneider, R.M., 1998: p. 95 ff, table 14: 14.2).

۱-۴ پارتیان: کوچ‌نشینان - هلنیان - ایرانیان؟

پارتیان کوچ‌نشینان آسیای مرکزی بودند که به مناطقی تاختند که اسکندر بزرگ به آنها تاخته بود و سلوکیان حدود ۶۰ سال در آنها فرمان رانده بودند. اما اینها مناطقی بود که شاهنشاهی‌های ایران طی هزاران سال در آنها گسترش یافته بودند.

مسئله تأثیر هلنیسم بر پارتیان و توسعه فرهنگ و دین آنها به‌عنوان دوره‌ای بین مرگ اسکندر بزرگ (۳۵۶-۳۲۳ پم) و گشودن ایالت‌های یونان به‌دست رومیان (۳۰ پم) تعریف شده است و هنوز نیز یکی از سخت‌ترین و گاه بحث‌برانگیزترین مباحث علمی است. دلایل این دیدگاه‌های گوناگون در اساس به سه عامل بازمی‌گردد. نخست کمبود مکرر یافته‌های باستان‌شناسی به‌ویژه از سرزمین اصلی پارتیان است. دوم شمار بسیار دولت‌های خراجگزار زیر سلطه پارتیان است که در آنها فقط نفوذ پارتیان دیده نمی‌شود بلکه در آنجا تأثیرات منطقه‌ای را نیز می‌یابیم. افزون بر این، همه تأثیرات هلنیستی پیش از فرمانروایی پارتیان در این مناطق دیده شده است. ن. ل. اورتوم منطقه بین کرانه‌های لوانت و سوریه و شمال میان‌رودان و ارمنستان در غرب و سبزدشت آسیای مرکزی و دره رود سند در شرق را «خاورمیانه یونانی» می‌نامد، جایی که امپراتوری سلوکی حکومت خود را بنیاد نهاد

^۱ Casa del Camillo

Overtoom, N.L., 2019: p. ۱۱۱)؛ برای مطالب بیشتر بنگرید به Overtoom's 2020، فرمانروایی خدنگ‌ها).^۱ روشن است که این نفوذ هلنیستی تأثیر ماندگاری بر دولت‌های گوناگون زیر سلطه سلوکیان داشت. سوم، دوره تقریباً ۵۰۰ ساله شاهنشاهی پارتی را باید در نظر گرفت که البته تأثیرات گوناگونی را در پی داشت.

معیارهای تعیین اینکه کدام تأثیرات کوچ‌نشین، هلنیستی یا ایرانی وجود داشته و باقی‌مانده چیست؟ و چه زمانی و برای چه مدت؟ و چه تغییراتی داشته‌اند؟ پارتیان به روشنی بر مناطقی که پیشتر پادشاهی‌های بزرگ همچون ایلامیان و مادان و پارسیان و هخامنشیان حکومت کرده بودند فرمان می‌راندند. به همان روشنی، فرهنگ‌های آنان شاید بر پارتیان کوچ‌نشین افزون بر تأثیرپذیری از هلنیسم غربی تأثیر پایدار داشته باشد.

از آنجاکه اسناد مکتوب پارتی کافی نیست برای پاسخ به این پرسش باید اساساً به شواهد باستان‌شناسی موجود پارتیان اعتماد کنیم. مدارک نویسندگان یونانی و رومی سرانجام فقط می‌تواند یاری محدودی برساند. در آغاز کاوش‌های باستان‌شناسی در ایران و میان‌رودان در میانه‌های سده نوزدهم، براساس چند یافته از دوره پارتی فرض بر این بود که موارد یافت‌شده فقط به سبک هلنیستی ساخته شده‌اند. این امر تا اندازه‌ای به این دلیل بود که کاوش‌های روشمندی در سده ۱۹ و اوایل سده ۲۰ انجام نشده بود و جست‌وجوی گنجینه‌های زرین پارسیان بر لایه‌های ناچیز پارتی اولویت داشت.

اینکه چه اندازه هنر پارتیان در ۵۰ سال گذشته پژوهشگران را به خود مشغول کرده است را می‌توان از دیدگاه‌های ناسازگار درباره اینکه آیا هنر مستقل پارتی وجود دارد یا نه فهمید. رُمن گیرشمن باستان‌شناس فرانسوی، نماینده باور به وجود هنر مستقل پارتی است. در برابر او، مالکُم کالج مورخ انگلیسی می‌انگارد که پارتیان هیچ هنر مستقلی پدید نیاورده‌اند (بنگرید به فصل ۱۰). مسئله تأثیرات هلنیستی بر پارتیان به‌طور طبیعی نه‌تنها به هنر بلکه به همه زمینه‌های زندگی اجتماعی و برنامه‌ریزی شهری و معماری و به‌ویژه دین مربوط می‌شود. در نخستین نگاه، به‌نظر می‌رسد نفوذ آشکار یونان دست‌کم در دو سده نخست شاهنشاهی پارتی چیرگی داشته باشد. یافته‌های باستان‌شناسی در هترا و دورا اروپوس و شوش و سلوکیه دست‌کم نفوذ نسبی یونان را نشان می‌دهد (توضیح بیشتر در این زمینه در فصل ۷). نوشته‌های روی سکه‌ها یونانی است و

^۱ *Reign of Arrows*

شوربختانه از این کتاب ارزنده درباره اشکانیان نوشته اُورتوم به اندازه کافی بهره گرفته نشد چراکه پس از به پایان رسیدن بخش عمده کتاب من منتشر شد.

شمایل نگاری سکه‌های نخستین پارتی براساس سبک سلوکی-هلنیستی است. افزون بر این، منابع رومی به ما می‌گویند که پادشاهان پارتی به‌روانی به زبان یونانی و همچنین پارتی سخن می‌گفتند. اما نخستین برداشت فریبنده است. درواقع جالب توجه است که در نسا در خاستگاه پارتیان در سکونتگاه پادشاهان پارتی بیش از ۲۵۰۰ سفال‌نوشته پیدا شده است که همه آنها به زبان پارتی نوشته شده‌اند و هیچ کدام به زبان یونانی نیست (Olbrycht, M.J., 2014 (1): p. 132). کهن‌ترین این دست‌نوشته‌ها به حدود ۱۰۰ پم بازمی‌گردد و تازه‌ترین آنها مربوط به سال ۱۲ میلادی است. از سوی دیگر می‌دانیم که خدایان پارتی که در نسا یافت‌شده به سبکی هلنیستی به نمایش درآمده‌اند. چگونه این دو جزئیات با هم سازگار هستند؟ از آنجاکه نمایش خدایان به سبک هلنیستی مشخص شده است آیا این نشانه روشنی است که پارتیان به خدایان یونانی باور داشتند؟

پاسخ تند و به‌احتمال بسیار آسان «نه» خواهد بود. در فصل‌های گوناگون این کتاب تلاش شده است برای این پرسش‌ها پاسخی پیدا شود و نشان داده شود که طی سده‌ها چه تغییری در هنر و دین و معماری و طراحی شهری و جامه و خط و فرهنگ پارتیان رخ داده است.

رویکرد مهم در ارزیابی فرهنگ پارتیان این است که ببینیم در پایان دوره شاهنشاهی پارت درباره آنان چه می‌دانیم. تأثیرات هلنیستی به‌روشنی کاهش یافته است. بر سکه‌ها نام پادشاهان به پارتی نگاشته شده است. پادشاهان پارتی خود را با جامه پارتی نشان می‌دهند. پارتیان با بهره‌گیری از فن کوچ‌نشینی خود، با کمان و تیر از پشت اسبشان به نبرد ادامه می‌دهند و از فناوری نبرد رومی بهره نمی‌گرفتند. حتی اگر فقط تصویر کمرنگی از دین پارتیان داشته باشیم اکنون اجماع بر این است که پارتیان سرانجام هرگز از دین‌شان یعنی آیین زردشتی رویگردان نبوده‌اند.

به‌طورکلی، پارتیان با پایان فرمانروایی‌شان به مردمی اساساً ایرانی تبدیل شدند اما تأثیرات هلنیستی را نیز حفظ کرده و تا اندازه‌ای ریشه‌های کوچ‌نشینی خود را نگه داشتند. آلبریخت در این باره می‌نویسد: «باوجود این اصولاً نخبگان پارتی و دودمان حاکم، نمایندگان فرهنگ ایرانی بودند و در بسیاری از مسائل به سنت ایرانی و میراث سبزدشت‌های آسیای مرکزی می‌نگریستند» (Olbrycht, M.J., 2014 (1): pp. 132–133; see also: Hackl, U., 2010: pp. 174–181).

۱-۵ جغرافیای شاهنشاهی پارتی

شاهنشاهی پارت در دوران اوج خود از سوریه تا هند و از دریای کاسپی تا خلیج فارس امتداد داشت و منطقه‌ای از شرق به غرب در حدود ۲۵۰۰ کیلومتر و از شمال به جنوب ۱۴۰۰ کیلومتر را شامل

می‌شد. براساس مرزهای امروزی، این قلمرو مربوط به منطقه‌ای است که از جنوب شرقی ترکیه و سوریه و عراق و ایران تا منطقه ترکمنستان و افغانستان و بیشتر پاکستان و منطقه شمالی هند کشیده شده است. اندازه بزرگ شاهنشاهی پارت زمانی روشن می‌شود که دریاپیم تقریباً ۱۵ برابر بریتانیای بزرگ امروز بوده است.

در آغاز شاهنشاهی، حدود ۲۴۷ پم، پارتیان به منطقه کوچکی در جنوب شرقی دریای کاسپی محدود بودند. جایی که شهری هیرکانی بود که یکی از مهم‌ترین سرزمین‌های کشاورزی شمال ایران باستان بود. بزرگ‌ترین بخش دل شاهنشاهی سپسین پارتی که مربوط به ایران امروزی است. این سرزمین اصلی شامل کوه‌های زاگرس (تا ۴۵۰۰ متر بلندی) در غرب و کوه‌های البرز (تا ۵۶۰۰ متر بلندی) در شمال است. هر دامنه شامل فلاتی با سبزدشت‌های کم‌باران و کویرهای سنگی و نمکی مانند دشت کویر بزرگ در شمال شرقی است. در جنوب، دشت لوت بزرگ‌ترین بیابان نمکی کشور و یکی از بزرگ‌ترین بیابان‌های جهان واقع شده است. در لبه‌های دشت و بین رشته‌کوه‌ها، دره‌های باروری وجود دارد. حتی امروز، در ایران ۸۰ درصد مردم در مناطق کوهستانی زندگی می‌کنند و از دره‌های بارور برای تولید فرآورده‌های کشاورزی بهره می‌برند.

با پیروزی‌های پادشاهان پارتی مهرداد یکم (حدود ۱۷۱-۱۳۸ پم) و مهرداد دوم (حدود ۱۲۱-۹۱ پم) پارتیان شاهنشاهی خود را به‌طور چشم‌گیری به غرب و شرق گسترش دادند. در غرب، آنان میان‌رودان بارور را با رودخانه‌های فرات و دجله گرفتند. آشور در کرانه راست دجله و تیسفون در کرانه چپ روبه‌روی سلوکیه به شهرهای پارتی تبدیل شدند. شوش در جلگه‌های خوزستان امروز ایران به یکی از پایتخت‌های مهم پارتیان تبدیل شد. بدین ترتیب پارتیان بر مناطقی چیره شدند که پیشتر تمدن‌های پیشرفته آشوری و بابلی و ایلامی در آنجا بودند.

پارتیان با پیروزی‌های خود به سرزمین سوریه امروز و حتی جنوب شرقی ترکیه رسیدند جایی که در سال ۵۳ پم نبرد پرآوازه‌ای علیه رومیان در کره انجام دادند. در سمت شرق، پارتیان در طول تاریخ شاهنشاهی خود هندوکش را در افغانستان امروزی و بخش‌های بسیاری از شاهنشاهی یونانی‌بلخی و شمال هند را گشودند.